

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

YAZIL, SÖZLÜ VE ELEKTRONİK ORTAMDA “KAHRAMANLIK”
(Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue: 3, Kasım/November 2021)

Mustafa ARSLAN

Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi
marslan@pau.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-1133-7373>

Zamanın Ruhundan Anlatıcının Tasarımına Katmanlaşan Kahraman: Köroğlu

*The Hero Layered from the Spirit of Time to the Narrator's
Design: Köroğlu*

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 25.08.2021
Kabul Tarihi/Accepted: 15.09.2021
Yayın Tarihi/Published: 30.11.2021

Atıf/Citation

ARSLAN, M (2021). Zamanın Ruhundan Anlatıcının Tasarımına Katmanlaşan Kahraman: Köroğlu.
Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi, 5(3), 1-13. <https://doi.org/10.34083/akaded.986980>

ARSLAN, M (2021). The Hero Layered from the Spirit of Time to the Narrator's Design Köroğlu.
Journal of Academic Language and Literature, 5(3), 1-13. <https://doi.org/10.34083/akaded.986980>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

Öz

Kültür araştırmalarında tarihsel süreçteki etkileşim, değişim ve dönüşümlerin oluşturduğu farklı etkinlik ve işlevlerin dikkate sunulması hedeflerden biridir. Sözlü kültür ürünlerinin üretildiği zamana bağlı olmak yanında bilinçten bilince taşınarak varlığını sürdürdüğü bir yapıdan söz etmek mümkündür. Toplumun ve onu oluşturan bireylerin zihinsel akış halindeki veya yaşanan zamanda ürettiği/üretilen kültür unsurlarıyla ilişkisi, döneme ilişkin şartların etkisiyle de biçimlenir. Dönemi etki altına alan “zamanın ruhu” kavramı, geleneksel bilginin toplum içindeki dolaşımını sağlayan anlatıcı tipleri de etkiler. Bu bağlamda halk anlatılarını önceki nesillerden alıp kendi zamanında yaşatan ve geleceğe aktarılmasında önemli bir işlev üstlenmiş olan anlatıcı tiplerin de, zamanın ruhunun etkisinde kaldığını söylemek mümkündür. Buna bağlı olarak anlatıcıların anlatılar üzerinden yansıttığı farklı kodlamalar, metinlerin değişimi-dönüşümü ve katmanlaşması yanında kahraman tiplerin değişimi-dönüşümü ve katmanlaşmasını beraberinde getirmiştir. Bu noktada zamanın ruhu ve anlatıcının tasarımı ilişkiselliği temel alınarak kahraman ve özelliklerini farklı bir zemin üzerinden değerlendirmek imkânı doğar. Kahraman Köroğlu ve anlatıları da, bu bağlamdaki olgusal durumun en açık verilerine sahiptir. Bu sebeple makalede, zamanın ruhunun değişimine bağlı olarak anlatıcının zihinsel kodlamalarının değişiminden tasarımılanan Köroğlu'nun, anlatı kahramanı olarak katmanlaşan yapısı ve özellikleri ele alınmış ve değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Zamanın Ruhu, Tasarım, Katmanlaşan Kahraman, Köroğlu.

Abstract

The aim of the study is considered the different activities and functions created by the interaction, changes and transformations in the historical process in cultural studies. It is possible to talk about a structure in which oral cultural products continue to exist by being transferred from consciousness to consciousness, as well as being dependent on the time they were produced. The relationship of the society and the individuals that make it up with the cultural elements that are in the mental flow or that are produced in the living time are also shaped by the influence of the conditions of the period. The concept of "spirit of time", which influenced the period, also affects the types of narrators who ensure the circulation of traditional knowledge within the society. In this context, it is possible to say that the narrator types, who took folk narratives from previous generations and kept them alive in their own time and played an important role in transferring them to the future, were also influenced by the spirit of the time. Depending on this, the different codings that the narrators reflect through the narratives have brought along the change-transformation and stratification of the hero types as well as the change-transformation and stratification of the texts. At this point, it is possible to evaluate the hero and his features on a different basis, based on the spirit of the time and the relationality of the narrator's design. Kahraman Köroğlu and his narratives also have the clearest data on the factual situation in this context. For this reason, in this article, the stratified structure and features of Köroğlu as a narrative hero, which is designed from the change of the narrator's mental coding depending on the change in the spirit of time, are discussed and evaluated.

Keywords: Spirit of time, design, ayared hero, Köroğlu

Giriş

Toplum ve kültür araştırmalarının temel hedeflerinden biri, bu alanlara ilişkin bilgi, olay ve olgu nitelikli unsurların, tarihsel süreçte çeşitli etkileşim ve değişim-dönüşümlerin tesiriyle oluşturdukları farklı etkinlik ve işlev boyutlarının dikkatlere sunulması olmuştur. Gerek toplum ve kültür olarak adlandırdığımız üst yapıların gerekse onların teşekkülünü sağlayan alt birim yapılarının analitik değerlendirmeleri, bütüncül ve dengeli sonuçlara ulaşmak kadar, bu alanları anlamak ve kavramak aısından da önemli kabul edilir. Bu yönüyle özellikle kültür araştırmaları alanında, kronolojik zamana bağlı olarak an içinde üretilen, yaşanan ve bazılarının o dönem insanlarıyla birlikte varoluş alanından çekildiği, bazılarının da bilinçten bilince taşınarak bir şekilde varlığını sürdürdüğü kültürel üretimler ve davranışlar bütünlüğünde varlığını sürdüren bir yapıdan söz etmek mümkün olur. Günümüz halkbilimi çalışmalarında da halkbilgisinin, bilgi/metin (text) ve onu kendi yapısında görünür kılan doku/sözeldoku (texture) kadar sosyal ve kültürel bağlam (context) boyutlarıyla birlikte onların zihinsel olanın sanat formu halinde aktarımı bütünlüğünde ele alınarak değerlendirilmesi bu anlayıştan kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan toplumun ve onu oluşturan bireylerin zihinsel akış halindeki veya yaşanan zamanda ürettiği/üretilen kültür unsurlarıyla ilişkisi, döneme ilişkin şartların etkisiyle de biçimlenir. Başka bir deyişle toplumsal ya da bireysel bilince, hatta kitlesel davranışlara kadar yayılabilen ve dönemi etki altına alan hissetme, düşünme, davranma tarzı anlamında kullanılan “zamanın ruhu” (zeitgeist) kavramı, sofistike bilgi ve düşünce üreticileri kadar geleneksel bilginin toplum içindeki dolaşımını sağlayan anlatıcı tipleri de tabii olarak etkiler. Dolayısıyla genel olarak halkbilgisini özel olarak halk anlatılarını önceki nesillerden alıp kendi zamanında yaşatan ve geleceğe aktarılmasında önemli bir işlev üstlenmiş olan anlatıcı tiplerin de, bir yönüyle zamanın ruhuna teslim olarak “çağının tutsağı” olduğunu söylemek mümkün olur. Buna bağlı olarak zamanın ruhundan anlatıcının tasarımına uzanan ve anlatıcıların anlatılar üzerinden yansıttığı farklı kodlamalar, metinlerin değişim-dönüşümü ve katmanlaşması yanında kahraman tiplerin değişim-dönüşümü ve katmanlaşmasını beraberinde getirmiştir. Bu noktada zamanın ruhu ve anlatıcının tasarımı ilişkiselliği temel alınarak kahraman ve özelliklerini farklı bir zemin üzerinden değerlendirmek imkânı doğar. Kanaatimizce kahraman Köroğlu ve anlatıları da, bu bağlamdaki olgusal durumun en açık verilerine sahiptir. Bu sebeple makalede, zamanın ruhunun değişimine bağlı olarak anlatıcının zihinsel kodlamalarının değişimi ile kutsal güç alanı ve doğa içindeki yaşantının değişken zorunlulukları uzlaşmasından tasarımılanan Köroğlu’nun, anlatı kahramanı olarak katmanlaşan yapısını ve özelliklerini ortaya koymak ve temellendirmek amaçlanmıştır.

Uzmanlaşan Anlatıcı ve Tasarımlanan Kahraman:

İnsanın nesnel âlemle ilgili ilk merak ve bilme ihtiyacını karşılamak üzere evrensel sorular sorarak kendi algı ve tecrübesi dâhilinde cevaplar bulması ve kendi tanımladığı evrende kavradığı nesnelere imgeleryle tasarımlar üretip bir evren modeli oluşturması (Arslan, 2005, s. 65), bilgiyi üreten yahut taşıyan bağlamında bilge insanı ortaya çıkarır. Bu süreç aynı zamanda kültürel boyutta bir uzmanlaşmayı beraberinde getirir. Uzmanlaşma, düşünsel ilerlemenin ön koşuludur ve kavramların, tekniklerin etkileyici oranda rafine edilmesini temsil eder. Bilginin ve bilgenin gittikçe uzmanlaşmasının kültürel etkisi ise derin ve ilginç boyutlar ortaya koyar. Kültür tarihi içinde farklı bilge tipler halinde görünen uzmanlaşan insan, yeni ve farklı bir kimlik kazanmış olur.

Sözlü kültür ortamının anlatıcı tipleri de bu uzman ve bilge görünümünden biridir. Onlar, sözlü kültür ortamının tipleştirilmeye dayalı anlatım tarzı yoluyla, bir bakıma insanın psiko-sosyal dünyasını bir ayırıştırma ve bunları en ileri derecede bir tip etrafında birleştirme ve yoğunlaştırma gayretiyle (Çobanoğlu, 2003, s. 99) tasarımı oldukları kahraman modellerinin merkezde olduğu anlatıları kurgular, aktarır ve yayarlar. Böylece uzmanlaşan tipler, aynı zamanda tefekkür sisteminin oluşması ve devamlılığı noktasında hem inşa edici hem de iletici/aktarıcı bir kimlik kazanırlar. Bazen tarihsel süreç içindeki bazı dilimlerde toplumsal ya da bireysel bilince ve uygulamalara sirayet eden zamanın ruhuna karşı direngen tavır sergilemiş olsalar da, değişim-dönüşümün geleneksel olanda da ortaya çıkan olgusallığı çerçevesinde mitik, epik, mistik, romantik, şehirli-modern özellikli kültürel üretim ortamlarında “eşzamanlı” ve/veya “artzamanlı” biçimde (Ekici, 2005, s. 225-235) uzman anlatıcı rolüyle varlıklarını devam ettirirler. Bu bağlamda uzmanlaşan anlatıcı, kurgulanan anlatıların ve tasarımı kahramanların bütün toplumsal ve kültürel sistem boyunca dolaşmasını sağlayarak grup üyelerine kim olduklarını hatırlatan ve onları birbirine bağlayan (Sanders, 2010, s. 14-15) bir işlevi yerine getirmiş olurlar. İnsanın evren karşısındaki yöneliminin bir dışavurumu olan anlatıların ve kahramanlarının dokusunda tarih, gerçek, kahramanlık, din, felsefe, ahlak, sevgi, estetik anlayış, temel siyaset gibi bilgiye ve düşünceye ilişkin her şeyi yakalar ve iletirler. Anlatıcının tasarımı kahraman, retorik stratejiler, edebi mecazlar ve bazen değişken anlamlar bütünlüğünde ortaya çıkan söyleme/metne dâhil olur.

Bu kültürel üretim ve aktarım sürecinde uzmanlaşan anlatıcı, gelenek ve içinde yaşadığı zamana ilişkin farklı etkenlerin ruhu ile kendi ruhu arasında bir uyum-uyumsuzluk yaşar. Bu duyuşsal ilişki onun tasarımlarına da yön verir. Anlatıcı bir anlamda tez-antitez çatışmasını kurar ve bazen sentez yoluyla bütünlük ve dengeyi yakalamış olur. Başka bir deyişle anlatıcının zihinsel kodlamalarının biçimlenmesinde onun içinde yaşadığı toplumsal ve sosyal çevre, siyasi, dini ve kültürel etkenler önemlidir. Anlatıcının bu dış etkenlerle olan ilişki boyutu, onun birbiriyle kesişen ve her zaman baskın olmayan farklı kimlik katmanlarını oluşturur.

Dış etkenler ayrıca hedef kitleye bağlı olarak kurgulanan anlatının ve tasarımı kahramanın temel renklerini de biçimlendirir. Dolayısıyla kahraman tasarımı, düşünmeyi, üretmeyi, aktarmayı etkileyen ve değişken olan zamanın ruhu ile uzman anlatıcının değişen-dönüşen zihinsel kodlamalarından zuhur eden tasarımlarını yansıtan katmanlaşmış bir simge olarak ortaya çıkmış olur. Son tahlilde uzmanlaşan anlatıcı kendi anlatısının “temel inşa unsurlarını oluştururken aynı zamanda kendi kahramanının evrenini de yaratır ve kahraman, anlatıcısının kendine biçtiği metin yapısının/formun sınırları çerçevesinde kahraman” (Lucaks, 2003, s. 40) olarak karşımıza çıkar.

Değişen-Dönüşen Anlatıcı ve Katmanlaşan Kahraman:

Türk sözlü geleneği içinde ilk anlatıcılar, “kam, şaman, baksı, oyun, böğü” (Köprülü, 1986, s. 49) gibi adlarla bilinen bilge şahsiyetlerdir. Bu şahsiyetler özel bir şekilde düzenlenmiş ritüel nitelikli sunumlar vasıtasıyla diğer bazı faaliyetler yanında mitolojik, dini, sihri inanmalarla ilgili anlatıları da icra ederler. Türk toplumunun düşünce üretimiyle ilişkili ilk tipini oluşturan bu anlatıcılar, mitik-totemistik bir bilince sahiptirler ve bu bilinç düzeyini biçimlendiren zamanın ruhu, doğaüstü güç yahut güçlerin her şeyi belirlediği bir görünüm sunar. Bu görünümde evren bütünlüklü bir yapı olarak ele alınır ve evrende algılanabilen her şeyin antropomorfik olduğuna inanılır. Hayat ve canlılık her yerde ve her şeyde mevcuttur. Evren bu sayede kavranır, şekil ve anlam kazanır. Oluşturulan ortak zemin, düşünmenin ve bilmenin temel dayanağı olur. Erişilen bilgi ve düşünce sistemi bir model olarak alınır ve kutsalla ilişkide uzmanlaşan anlatıcılar tarafından icra edilen anlatılarda (mit) tasvir edilir. Anlatıcılar kozmolojik içerikli anlatılar olan mitlerde, bilginin üretimi ve aktarımı dışında, insanla tabiat ve tabiatüstü güçler arasında aracılık ve yorumculuk işlevini de yerine getirmektedirler. Dolayısıyla mitik dönemin ruhuyla zihinsel/içsel olarak oluşturulan düşünce ve tasarımlar sistemi, insan hayatına ve tabiata ilişkin uygulamalarla somut bilgiye dönüştürülürken, bu sosyal ve kültürel boyutlu bağlamsal zamanın ruhu, kendi uzman anlatıcısını biçimlendirmiş olur. Ancak kültürel bağlamda bu anlatıcı tipin etkinlik alanı, sadece kendi zamanıyla sınırlı değildir. “Yaşanmış geçmişin ilerleyen tarihsel süreç içindeki zamanlara uzanan ruhu sebebiyle mevcudiyet kazanan varlık” (Köktürk, 2015) anlamında değişip-dönüşmekle birlikte süreklilik de kazanmış olurlar. Araştırmacıların da belirttiği üzere mitik dönem anlatıcıları, asıl görevleri mitik-dini inançla ilgili olan, fakat “sihirbazlık, rakkaslık, musikişinaslık, hekimlik, şairlik” görevlerini de yerine getiren ve mitik zamana uygun olarak kalıplaşan gökyüzü ve yeryüzündeki varlıklara yönelik unsur ve motiflerin epik dönem anlatılarına taşınmasını da üstlenen (Ekici, 2004, s. 45) bir işleve sahiptirler. Anlatıcılar, “kendi sanatlarının öğrenimi sırasında senaryo gibi bir metne bağlı olmaksızın konuyu, meşhur ve birbiri ardına gelen parçaları ve olayları, geleneksel ortak noktaları hatırında tutarlar. Anlatının gidişinde dinleyicilerin karakterlerine uygun olarak, ara sıra ona yeni ayrıntılar ekleyip, hatta

bölümler koyarak icra edilen metni yeniden kurarlar.” (Jirmunskiy, 2003, s. 268-269). Dolayısıyla bu tespitler üzerinden bakıldığında, bir yandan zamanın ruhunun değişmesine bağlı olarak değişen-dönüşen anlatıcıdan söz ederken, diğer yandan bizim onları tanımamıza imkân veren ve kültür tarihindeki sürekliliğe işaret eden olgusal bir boyutu da yakalamış oluruz. Bu olgusal sistem bize, tabii olarak anlatıcıların tasarımı ve farklı zamanlara ilişkin kodlamaları bünyesinde toplayan kahramanın da, güncellenip katmanlaşarak kültür tarihi içinde kazandığı sürekliliği gösterir.

Sözlü kültür tarihi içindeki sürekliliği bakımından katmanlaşan kahraman olgusunun en belirgin modellerinden biri Köroğlu’dur. Kahraman Köroğlu’nun farklı zaman ve kültür çevrelerine göre ortaya çıkan görünümündeki farklılıklar, çeşitli araştırmalarda ele alınmış ve değerlendirilmiştir (Boratav, 1984; Bayat, 2003; Karriyev, 2007). Ancak bu çalışmalarda genellikle metin merkezli bir yol izlenmesi, sadece metinlerin ve kahraman Köroğlu tipinin karşılaştırmasına dayanması, sonuçta elde edilen verilerin de sınırlı kalmasına yol açmış görünmektedir. Oysa yukarıda da belirtildiği üzere, kültür tarihi incelemelerinde zamanın ruhu ve anlatıcının tasarımı ilişkiseliliği temel alınarak yapılacak çalışmaların daha bütüncül bir olgusalılığı kavramak ve anlamak bakımından önemli ve gerekli olduğu da düşünülmelidir. Bu bağlamda Köroğlu’nun mitik, epik, mistik, romantik ve hatta modern zamanlara ilişkin ruhun, tasarım ve kültür çevrelerindeki farklı görünümünü anlayabilmek için başvuru sisteminin belirlenmesi önem kazanmaktadır. Başvuru sisteminin, “anlatıcı ve onun sosyal-kültürel bağlamı” merkezli olduğu bir yaklaşım üzerinden bakıldığında, kahraman Köroğlu’nun bir yandan “tarihi/zamansal” katmanlarını, diğer yandan “zamansal olanın sınırlarını aşan Türk kültürel ve zihinsel varlığının bütüncül ifadesi, aynı zamanda bir grubun kimliğini dayandırdığı geçmişin kurgulanma biçimi olarak, kültürel belleğin örgütlenme biçimlerinden birini” (Arslan, 2015, s. 103) oluşturduğunu görmek mümkün olur. Çünkü “sözlü gelenekte sürekli yenilenme” olgusu ve anlatıcıların yerel olayları kahramana atfetmesi (Ekici, 2004, s. 90), aynı zamanda dönemi etkisi altına alan “zamanın ruhu” ile “anlatıcının tasarımı” ilişkisinin bir sonucudur. Başka bir deyişle bu sürekli yenilenme ve değişme aynı zamanda, süreklilik arz eden zihinsel varoluşun kodlamalarını, zamansal olan çerçevesinde güncelleyerek yansıtmının da ifadesidir. Bu da, sözlü kültür ortamında üretilen-aktarılan bilginin temel işlevlerinden biridir. Dolayısıyla yüzyıllar içerisindeki kültürel değişimler ve anlatıcıların yerel tercihleriyle şekillenen (Oğuz, 2000, s. 48) kahraman Köroğlu, farklı tarihsel zamanlara ait anlatıcı tasarımlarının ortak tipolojisi olma yanında Türk kültürel belleğinin temel kodlarını yansıtan ve aktaran işlevleriyle önemli bir hatırlama figürü ve anlam alanı hüviyeti de kazanmış olur.

Araştırmacılarca tespit edilen bazı bilgiler ışığında, zamanın ruhu ve anlatıcının tasarımı bağlamında güncellenen ve katmanlaşan kahraman Köroğlu’nu

biçimlendiren ilk psikososyal zeminin, kozmolojik-mitolojik bilinç dönemine ilişkin olduğu söylenebilir. Bu bilinç düzeyinin hâkim olduğu toplumlarda kültür, biyolojik zorunluluğa bağlı olan hayatın düşünsel içeriğe taşınmasıyla oluşmaz. Her şeyi belirleyen doğaüstü güçlerdir. Doğaüstü güç tasarımının kültüre etkisi, araç-gereç veya ürün üretiminde de görülür. Kutsal güç/güçler ile doğa içindeki yaşantının zorunlulukları uyumu ve uzlaşması, kültür ve -tabiatıyla kahraman- yaratımının da ilk kaynağıdır (Cassirer, 2005, s. 294-298). Böyle bir zamanın ruhuyla kaos-kozmos ikileminde biçimlenen algı, düşünme ve davranış tarzının etkisiyle tasarımlar ortaya koyan uzman anlatıcının imgeleri, kahraman Koroğlu'nda "karanlık-aydınlık" anlamlarını içeren yansımalarla karşımıza çıkar. Özellikle Doğu versiyonu şeklinde adlandırılan anlatılarda "kahramanın olağanüstü doğumu" kısmındaki "mezarda doğma", "vahşi bir hayvan tarafından beslenme", "Kırat'ın karanlıkta gelişip olağanüstü özellikler kazanması" gibi motifler, kozmolojik-mitolojik bilinç dönemini hatırlatmaktadır. Kahraman "kendi iradesi ve gücü sayesinde değil, olağanüstü güç ya da güçlerin kendisine verdiği özellikler" (Cassirer, 2005, s. 297) ölçüsünde kahramandır. Aynı şekilde "kahramanın olağanüstü bir ata ve silahlara sahip olması, olağanüstü özelliklere sahip bir eşle evlenmesi, yaraların yıldız görünce iyileşmesi, devler, don değiştiren cadılar ve periler" aynı bilinç durumuyla ilgilidir. Bu bağlamda irrasyonel unsurların rasyonel unsurlarla aykırılık oluşturmadığı, karmaşık ve birbirini tamamlayan ilişkilerin biçimlendirdiği kozmolojik-mitolojik zamanın ruhu, önce bireyin ve toplumun bilincine, sonra uzman anlatıcıların tasarımlarına ve nihayet kendi evrenindeki kahramanın yaratımına uzanmış olur. Koroğlu gibi sözlü kültür ortamının diğer kahramanlarında da görülen rasyonel- irrasyonel uyumu son tahlilde aynı olgusal durumun sonucudur. Tasarımlanan kahramanlar "ilahilik" özelliği taşır. Bu özellik onu hem "kendi arzu-eylem alanında" hem de "nesnel alanında sevk ve idare eder" (Cassirer, 2005, s. 296-297). Böylece tasarımı kahraman tipolojisinde kutsalla ilişki bağlamında "mistik" bir boyut da ortaya çıkmış olur. Bu boyut sonraki dönemlerde de yeni inançlar temelinde bütünleşerek bazı kalıplaşmış unsurlarla kendini gösterir.

Kozmolojik-mitolojik bilinç döneminden sonra ortaya çıkan ve bu bilinç döneminin etkilerini de belirli çerçevede taşıyan psikososyal zemin, epik bilinç dönemini ve epik zaman ruhunu beraberinde getirir. Aile, soy yapılanmaları ve normları yanında at, demir başta olmak üzere geniş otlaklarda hayvancılık-avcılık merkezli hayat tarzının biçimlendirdiği "Bozkır Kültürü", epik bilinç durumunun da kaynağı olur. Bu bağlamda "yaygınlık/düzenlilik, hareketliliğe dayalı yaşayış, sosyal-hukuki yapılanmalar ve bunlara bağlı sevk-idare kabiliyeti, emretme-itaat" davranış biçimi, insandan çevreye yayılan bir dinamizmi ve dünya görüşünü ortaya çıkarır (Kafesoğlu, 1994, s. 210-211). "Kahramanlık çağı" (heroic age) şeklinde adlandırılan epik zamanın ruhu, bilge ve uzman anlatıcı tasarımlarına "aile, soy, boy gibi kültürel süreklilik veya benzerliklere sahip toplulukların üstünde onları ortak bir kader, tasa, sevinç, kıvanç, ülkü, ilke ve yasa etrafında birleştiren uluslaşmanın kahramanı"

(Çobanoğlu, 2003, s.16) biçimlendirmeleriyle tesir eder. Başka bir deyişle zamanın ruhu ve anlatıcının tasarımıyla, genelde toplumun özelde bireyin nispeten irrasyonel olanın bağımlılığından sıyrılıp rasyonel alanda kendi başına ayakta durmaya başladığı ve kahramanlık çağının güçlü erdemlerini ete kemiğe bürünmüş olarak “epik kahraman” modelinde ortaya koyduğu yeni bir boyut ortaya çıkar. “Üstte mavi gök altta kara yer” arasındaki dünyevi alanda yaşanan varoluş mücadelesinin makro görünümdeki kodlamalarıyla tasarımılanan epik kahraman, kurucu ve kurtarıcı özellikleriyle toplumsal denge ve bütünlüğün mikro görünümü olarak sunulur. Araştırmacıların da ifade ettiği üzere, idealize edilerek topluma model olarak sunulan epik kahraman (alp/alperen), “toplumsal yapının istendik değerleriyle” örülmüş, cesur, yiğit, dış tehdit ve tehlikelere karşı koyan ve başarılar kazanan bir tiptir. Aynı zamanda hak-adalet, liyakat değerleri üzerinden içinde bulunduğu ve merkez aldığı toplumun “kaderine bağlılığıyla” da örnek teşkil eder (Kaplan, 1992, s. 11-20; Çobanoğlu, 2003, s. 98-100).

Bu bağlamda dikkate alındığında Köroğlu’nun ikinci ve en güçlü katmanı, epik kahraman özellikleridir demek mümkündür. Kahraman Köroğlu ve etrafında şekillenen anlatının ister dış ister iç, kötü, zalim, adaletsiz düşmana karşı mücadelenin birlik ve bütünlük öyküsüne dayanması epik kahramanlığın en belirgin göstergeleridir. Köroğlu, Kırat, Çamlıbel, Kırk Yiğit ana unsurlarının bütünlüğünde mücadele-kahramanlık ana temasına bağlı olarak ortaya çıkan kurucu ve kurtarıcı kahraman tipolojisi, kahraman Köroğlu’nun bütün anlatımlarına hâkim bir özellik olarak dikkat çeker. Onun yiğitliği ve cesareti, aktif ve dışa dönük savaşçı bir tip olması (Kaplan, 1985, s. 101) epik zamanın ruhuna uygun özelliklerdir. Orta Asya eşmetinlerine ilişkin anlatımlarda “han” unvanıyla tanımlanan Köroğlu, dış tehditlere karşı kazandığı zaferlerle epik zamanın ruhuna uygun olarak bir “ulusal onur” timsali olur. Onun, anlatıcının sosyal-kültürel bağlamına göre seçilmiş zafer öyküleri, aynı zamanda dünyevi alanda toplumun uluslaşma sürecindeki bir çıkış ve başlangıç öyküsü olarak, grup kimliğinin ifade edilmesindeki temel anlam alanını da düzenleyen hatırlamanın temel figürü haline gelir ki, bunun en açık örneklerinden biri Türkmenistan sahasında görülür. Kahraman Köroğlu ve anlatılarının Türkmenler arasındaki önemi, devlet başkanı tarafından şu sözlerle ortaya konulur: “Göroğlu Destanı bizim dilimizin, âdetimizin, insanlık karakterimizin; vatana, il-halka, ar-namusa vefalılığımızın tekrarlanamayacak kâmil eseri olmakla süregelen, mukaddes tarihimizi kendi dünyasına sindiren eşi bulunmaz bir standır” (Nurmemmet, 1996, s. V). Bu ifadelerin ortaya çıkmasına zemin oluşturan duygu ve bilinç, destanla kurulan ilişki bağlamında doğrudan Türkmen kimliğinin temellendirildiği bir anlam alanına işaret etmektedir (Arslan, 2015, s. 106). Diğer taraftan epik zamanın ruhundan anlatıcının tasarımına uzanan ve Köroğlu tipleştirilmesi üzerinden sunulan olgusal yapı, genel anlamda Türk destan geleneğinde görülen zaman, mekân ve tematik örüntü boyutlarında da kendini gösterir. Köroğlu’nun Arapreyhan, Bezirgân veya Kiziroğlu Mustafa gibi karşı kahramanlarla

birebir yaptığı mücadeleler, “Kırk Binler” gibi büyük ordulara karşı yiğitleriyle birlikte kazandığı zaferler, hak ve adalet arayışı, iyi ve doğru olanın kazanması, epik zamanın ruhuna uygun bir algıya işaret eder. Dünyevî ve merkezi olanın bütünlüğüne ve epik zamanın ruhuna uygun olarak, merkezi yapı ile çevresel yapı arasındaki mücadelede “sisteme dâhil olmak/olmamak” ve anlatıcının tasarımı ile şekillenen dinleyiciyi özgür, mutlu kılacak olan “sunulan gerçek”, epik kahraman tipolojisi üzerinden Köroğlu’nu da ortaya çıkarmış olur. Muhtemelen kahraman Köroğlu’nun sonraki dönemlerde toplumun, hatta komşu toplumların kültürel hayatında güncellenerek yaşatılması da, epik zamanın bu algısıyla ilişkili olmalıdır. Doğu eş-metinlerinde “Han Köroğlu”, Batı eş-metinlerinde “yerel yöneticilere/zulme başkaldıran Köroğlu”, “inanılan-sunulan gerçek” algısının bir sonucu olarak eş ve benzer metinlerde süreklilik kazanmıştır.

Epik dönem sonrası toplumun yerleşik hayata geçişi ve yazı kültürü ile biçimlenen yeni hayat tarzı, zamanın ruhuna uygun olarak sosyal ve kültürel hayatta olduğu gibi anlatıcı ve tasarımılanan kahramanda da yeni bir boyutun ortaya çıkmasına yol açar. Araştırmacıların da belirttiği gibi, toplumsal hayatın gelişme seyri içinde değişen-dönüşen sosyal ve kültürel hayatın, anlatım geleneğini de etkilediği ve mitolojiden destana, destandan kahramanlık hikâyesine, kahramanlık hikâyesinden konusu sevda ve din olan hikâyelere uzanan bir çizgiden söz etmek mümkündür (Boratav, 1983, s. 65-70; Oğuz, 2000, s. 53). Bu değişim-dönüşüm sürecinde, özellikle Türklerin İslamiyet’i kabulü yeni bir bilgi ve başvuru alanı oluşturmuş, İslamiyet’ten önceki inançlar, kültürel yapılar ve edebi birikimlerle bütünlüşerek köklü, fakat aynı zamanda karmaşık bir toplumsal sistem ortaya çıkmıştır.

Bu yeni zamanın ruhu, yerleşik hayat, yazı ve teknolojiyle “insan bilincinin yapısını değiştirmiş” (Ong, 1999, s. 97), farklı yerel coğrafyalardaki anlatıcının tasarımından kahramanın biçimlenmesine uzanan yeni bir güncellemeyi de kahraman Köroğlu özelinde beraberinde getirmiştir. Batı eş-metinlerine ilişkin metinlerden hareket edildiğinde kahramanın yerel yöneticilere, feodallere karşı veya mezhep çatışmaları merkezli bir isyanın lideri (Karıyev, 1968; Boratav, 1983; Mollov, 2003) özellikleriyle tavsif edilmesi, farklı yerel coğrafyalardaki anlatıcının, içinde yaşadığı sosyal ve çevre şartlarının belirlediği zamanın ruhundan kaynaklanmıştır. Araştırmacıların da ifade ettiği üzere, yaşanan değişim-dönüşümlere ve anlatıcıların yerel tercihlerine bağlı olarak “her coğrafya kendi ihtiyaçlarına göre bir Köroğlu yaratmıştır” (Oğuz, 2000, s. 48). Bir yandan yerleşik hayata geçişle birlikte çiftçiliğin ve mülk edinmenin, şehirlerde ticaret yapılanmalarının ortaya çıkardığı sosyal sınıfların, köylü-kentli ayrışmasının problemleri ve yöneten-yönetilen ilişkisi, diğer taraftan komşu toplumlarla etkileşimin getirdiği “yabancı modeller” (Reichl, 2002, s. 343), zaman ve yere göre değişimlerin temel sebeplerini oluştururlar. Uzman anlatıcıların birden fazla dil bilmeleri, bu karşılıklı etkileşimin göstergesi kabul edilir. Karl Reichl, “Türk Boylarının Destanları” adıyla Türkçeye

çevrilen eserinde, Köroğlu bağlamındaki değişim ve yayılma boyutunu örnekleriyle ortaya koyar. Ona göre, “her etnik grup ve her dil grubu, bu destan dairesinin içine kendi geleneğinin özelliklerini” katmıştır. Birden çok dil bilen anlatıcılar, destanın – tabiatıyla kahramanın- çeşitli dillerde ve kültürlerde bulunmasına, destanın güncellik kazanmasına ve dil sınırlarını aşarak farklı coğrafyalara yayılmasına katkı sağlamışlardır (Reichl, 2002, s. 344-360). Kanaatimizce Köroğlu’nun sosyal statüsündeki bu değişim ve yayılmanın temel sebeplerinden biri, yeni zamanın ruhuyla ortaya çıkan ve “sisteme dâhil olmamak” bağlamında tasarılan, yerel coğrafyalardaki sosyal adaletsizlik, eşitsizlik ve zulüm karşısında dinleyiciyi özgür, mutlu kılacak olan “sunulan gerçek” algısıyla ilişkilidir. Yukarıda ifade edildiği gibi, farklı sosyal çevrelerdeki gerçek ve algıların kendi kahramanına eklenmesidir. Bir yandan yerel yöneticilerin ve toprak sahiplerinin suçlu olarak gördüğü, fakat halkın sahiplenerek “kahraman, savunucu, öç alıcı, adalet savaşçısı” gibi kabul ettiği “sosyal haydut ve halk kahramanı” (Hobsbawm, 1990, s. 11-12), tasarımıyla güncellenen Köroğlu, diğer yandan elinde sazıyla deyişler söyleyen ve adeta sözlü kültür ortamının değişen-dönüşen anlatıcısının “âşık” kimliğiyle anlatıya dâhil olduğu ve anlatı kahramanıyla bütünleştiği bir tasarımın göstergesi olmuştur. Aynı şekilde bazı eş-metinlerde görülen (Arslan, 1997, s. 290) Köroğlu’nun rüya yoluyla “kırklar” ve “Hz. Ali” ile buluşması, onlardan kahramanlığa yönelik dua, destek ve bilgiler alması, zihinsel akış halindeki mistik kodlamaların yanı sıra anlatıcının içinde bulunduğu sosyal çevre ve şartlara bağlı olarak biçimlenen tasarımların sonucudur. Bunlara anlatıcı/yazıcının sunduğu ve Köroğlu’nu Celâlî İsyancı gibi tarihi olaylarla ilişkilendiren veya ahlaki ve yiğitlik bakımından “dejenere bir tip” (Kaplan, 1985, s. 103) olarak gösteren ya da sözlü gelenekte biçimlenmiş olan anlatıları kendi ideolojik maksatlarına göre değiştirerek tahrip eden (Arslan, 1998, s. 70-71) örnekleri de ekleyebiliriz. Bu bağlamda epik dönem sonrası ortaya çıkan yeni ve karmaşık zamanın farklı sosyal çevrelere tesir eden ruhu, anlatıcıların tasarım ve yazıcıların inşa faaliyetleriyle kahraman Köroğlu özelinde karmaşık ve yeni katmanlaşmalara yol açmıştır demek mümkün görünmektedir.

Sonuç

Sözlü kültür ortamının anlatı geleneği, tarihsel süreç içinde dikkate alındığında bize, farklı zaman dilimlerinde hissetme, düşünme, davranma ve üretme bakımından insanları etki altına alan “zamanın ruhu” ile anlatıları biçimlendiren ve sunan anlatıcı arasında bir ilişkinin varlığını gösterir. Bu ilişki içinde anlatıcı ve tasarımları, tarihsel-toplumsal şartlar ve dâhil olunan sosyal ortamla anlam ve olgusal özellik kazanır. Zamana hâkim olan algı ve düşünce boyutu değişip-dönüştüğünce anlatıcının tasarımına yön veren değer ve istekler de değişir-dönüşür ve bu durum sözlü kültür üretimini ve sunumunu da değiştirir-dönüştürür. Toplumun tarihsel süreçte kazandığı kendine haslık ve süreklilik içinde kökleşen ve katmanlaşan anlam ve değerler sistemi, bireysel ve toplumsal kimlik oluşumu yanında, uzman anlatıcıların

tasarımladığı kahraman tipolojisine de yansır. Farklı dönem ve coğrafyalara ilişkin pek çok özellik, başta Koroğlu olmak üzere toplumun ve hatta komşu toplumların kültür dünyasına ait kahramanlarda ortaya çıkar. Koroğlu'nun mitolojik dönemlerden modern zamanlara kadar çeşitli özellikleri taşıyor olması, onun katmanlaşan ve her dönemde güncellenerek değişen-dönüşen karmaşık yapısıyla ilgilidir. Bu sebeple sözlü geleneğe ilişkin ürünlerin değerlendirilmesinde, üretilen metnin hangi sosyal çevreye, hangi başvuru düşünce ve anlam değerlerine ilişkin olduğunu sorgulamak ve sonuçta sözlü kültürün katmanlaşma özelliği çerçevesinde bütüncül bir yaklaşımın dikkate alınması gerektiği görülmektedir.

Kaynaklar

- Arslan, M. (1997). *Köroğlu Destanının Türkmen Versiyonu Üzerine Mukayeseli Bir İnceleme*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arslan, M. (2005). Köroğlu'nun Türkmen Versiyonuna Ait Anlatmaların Tespiti ve Bazı Problemler. *Milli Folklor*. S. 38. 69-73.
- Arslan, M. (2005). Türk Destanlarında Evren Tasarımı. Gülsevin, G.-M.Arıkan (Ed.), *Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı* (s. 65-74). Kanyılmaz Yayınları.
- Arslan, M. (2015). Köroğlu ve Kültürel Bellek. *Dört Kitada Folklorun İzinde: Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu Armağanı* (s. 101-110). HâkimYayınları.
- Bayat, F. (2003). *Köroğlu-Şamandan Âşık Alptan Erene*. Akçağ Yayınları.
- Boratav, P. N. (1983). *Folklor ve Edebiyat*. Adam Yayınları.
- Boratav, P. N. (1984). *Köroğlu Destanı*. Adam Yayınları.
- Cassirer, E. (2005). *Sembolik Formlar Felsefesi II- Mitik Düşünme*. (M. Köktürk, Çev.) Hece Yayınları.
- Çobanoğlu, Ö. (2003). *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*. Akçağ Yayınları.
- Ekici, M. (2004). *Türk Dünyasında Köroğlu*. Akçağ Yayınları.
- Ekici, M. (2005). Türk Sözlü Geleneğinde Anlatıcılar ve Anlatmalar Arasındaki İlişkiye Art Zamanlı (Diyakronik) ve Eş Zamanlı (Senkronik) Bir Bakış. Gülsevin, G. ve M. Arıkan (Ed.), *Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı* (s. 225-230). Kanyılmaz Yayınları.
- Hobsbawm, E. J. (1995). *Sosyal İsyancılar*. (N. Doğru, Çev.). Sarmal Yayınları.
- Jirmunskiy, (2003). *Epik Gelenek*. (O. S. Karaca, Çev.), *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar*. (G. Öğüt Eker, M. Ekici, M. Ö. Oğuz, N. Özdemir, Yay. Haz.). Milli Folklor Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1994). *Türk Milli Kültürü*. Boğaziçi Yayınları.
- Kaplan, M. (1985). *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar-3- Tıp Tahlilleri*. Dergâh Yayınları.
- Kaplan, M. (1992). *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar-1*. Dergâh Yayınları.
- Karriyev, B.A. (2007). *Türk Dünyasında Köroğlu Anlatmaları* (F. Türkmen-M. Duranlı-F. Rahmankul, Çev.) Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Köprülü, F. (1986). *Edebiyat Araştırmaları*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Köktürk, M. (2015). Bilge Kişinin Yol Haritasında İki Durak: Dede ve Filozof. R. Kılıç (Ed.), *Çağdaş Türk Düşüncesinin İnşası Yolunda Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay Armağam*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Lucaks, G. (2003). *Roman Kuramı* (C. Soydemir, Çev.). Metis Yayınları.
- Mollov, R. (2003). Koroğlu Destanının Sosyal ve Tarihsel Temelinin İncelenmesine Katkı” (K. Boz, Çev.). *Milli Folklor*. S. 57. s. 136-153.
- Nurmemmet, A. (1996). *Goroğlu Türkmen Halk Destanı*. Bilig Yayınları.
- Oğuz, M. Ö. (2000). *Türk Dünyası Halk Biliminde Yöntem Sorunları*. Akçağ Yayınları.
- Ong, W. J. (1999). *Sözlü ve Yazılı Kültür-Sözün Teknojileşmesi*. (S. Postacıoğlu Banon, Çev.). Metis Yayınları.
- Reichl, K. (2002). *Türk Boylarının Destanları* (M. Ekici, Çev.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sanders, B. (2010). *Öküzün A'sı- Elektronik Çağda Yazılı Kültürün Çöküşü ve Şiddetin Yükselişi* (Ş. Tahir, Çev.). Ayrıntı Yayınları.